

Onderzoeksdiseins en de muze

Nieuwe gegevens over effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs

Harry B.G. Ganzeboom

Ineke Nagel

Marie-Louise Damen

In deze bijdrage laten wij een aantal recente empirische bevindingen de revue passeren over de relatie tussen kunsteducatie en culturele participatie, met bijzondere aandacht voor de onderzoeksdiseins die daarbij gebruikt zijn. Bovendien wordt voor het eerst gekeken naar de reacties van leerlingen in het voortgezet onderzoek op het recent ingevoerde vak Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV), zij het dat deze gegevens zich beperken tot pilot-projecten van dit vak en tot enkele scholen die het vak in 1998 reeds officieel hadden ingevoerd.

Het is een goed gedocumenteerd gegeven dat er sinds jaar en dag een nauwe relatie bestaat tussen het gevolgde onderwijs en culturele participatie (Ganzeboom 1989; Knulst 1989, 1995). Of we de gegevens nu bekijken via een bevolkingsonderzoek of een publieksonderzoek, telkens weer is de bevinding dat hoger opgeleiden een ruime tot een zeer ruime meerderheid van de cultureel actieven vormen. Dit feitelijk gegeven kan gemakkelijk tot de veronderstelling leiden dat participatie in het onderwijs direct verantwoordelijk is voor een grotere culturele participatie. Op school leer je veel dingen, zo zou de redenering kunnen luiden, waaronder de noodzakelijke vertrouwdheid met en competentie ten aanzien van cultureel aanbod. Hoe langer je naar school gaat, en hoe meer je daardoor wordt blootgesteld aan instructie op het gebied van kunst en cultuur, des te bedrevenere word je in het verwerken van culturele informatie en des te meer zul je dan en later in je leven een actieve cultuurparticipant worden. We kunnen deze redeneergang het *instructiemodel* van de relatie tussen onderwijs en cultuurparticipatie noemen (vgl. Ganzeboom 1993).

Publieksvorming

Op dit instructiemodel is in feite al het kunsteducatiebeleid gestoeld. Instructie in kunstzinnige vaardigheden neemt in het Nederlandse voortgezet onderwijs vanouds een grote plaats in. Deze is veruit het prominentst voor de kunstsoort literatuur, waarop het talenonderwijs deels is gericht. Maar ook beeldende kunst en podiumkunsten komen in het voortgezet onderwijs aan de orde, is het niet via directe instructie in verwante productieve vakken, dan toch via algemene instructie via het vak geschiedenis. De introductie in 1999-2000 van het vak CKV in de vierde klassen van het voortgezet onderwijs is opnieuw gebaseerd op de veronderstelde werking van instructie. Een van de tamelijk onverholen bedoelingen van CKV is zelfs publieksvorming voor de culturele instellingen te bewerkstelligen. Jong geleerd is oud

gedaan, zo wordt geredeneerd, en hier kan het onderwijs een steentje bijdragen aan het voortbestaan van een maatschappelijk hoog gewaardeerde sector.

De geldigheid van het instructiemodel en daarmee van het potentieel succes van het cultuur-educatie-instrument CKV om de culturele participatie te vergroten, spreekt echter minder vanzelf dan op het eerste gezicht lijkt. Om een oorzakelijke invloed van kunsteducatie in het onderwijs op (latere) culturele participatie vast te stellen, is er heel wat meer nodig dan het laten zien van het sterke verband tussen het niveau van het genoten onderwijs en latere cultuurparticipatie. Dat dit verband niet zonder meer wijst op instructie-effecten is al te bemerken uit het feit dat de relatie tussen opleiding en culturele participatie ook bestaat voor kunstvormen waarover weinig of helemaal geen instructie wordt gegeven. In het (voortgezet) onderwijs hoort men veel over literatuur, hier en daar wat over beeldende kunst en klassieke muziek, maar weinig tot niets over opera en ballet. Toch is de oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden in het opera- of balletpubliek niet geringer dan in het publiek van musea voor moderne kunst of klassieke muziek.

Zonder enige kunsteducatie

Misschien is het wel zo dat hoger opgeleiden ook cultureel actief zouden zijn geworden zonder ooit enige kunsteducatie te ondergaan. Dat zou kunnen om twee enigszins verwante redenen. Ten eerste kan het zo zijn dat hoger opgeleiden al cultureel actief waren *voordat* ze naar school gingen, dan wel toen al *potentieel* actieve participanten waren. Het is bekend dat iemands culturele participatie sterk verbonden is met het culturele klimaat in het ouderlijk gezin en ook dat cultureel actieve ouders gemiddeld genomen hoger opgeleide kinderen hebben dan cultureel inactieve ouders (De Graaf 1987; Niehof 1997). Met andere woorden: kinderen van hoger opgeleiden vormen een geselecteerde groep met betrekking tot culturele participatie, en ze zouden cultureel actief zijn geworden, zelfs al zouden ze niet deelnemen aan hogere vormen van onderwijs. Ganzeboom (1993) benoemt deze mogelijkheid als het *milieumodel* van culturele participatie.

Een tweede reden voor het vermoeden dat de relatie tussen onderwijs en culturele participatie in feite een niet-causaal 'schijn'-verband is, zou gelegen kunnen zijn in meer individuele karakteristieken van de betrokken leerlingen. Hoe verder in het onderwijs gevorderd en hoe hoger het niveau van het onderwijs, des te meer zullen leerlingen zijn toegerust met algemene intellectuele vaardigheden. Culturele participatie is vóór alles verwerking van complexe informatie en daarin zijn hoger opgeleiden meer bedreven dan anderen. Met andere woorden: misschien worden hoger opgeleiden wel sowieso cultureel actiever, of ze nu instructie op dat gebied krijgen of niet. We noemen dit het *selectiemodel* van culturele participatie.

Effecten

De vraag welke effecten er van kunsteducatie op culturele participatie uitgaan, dient tegen de achtergrond van deze twee argumenten worden gezien. Wat is het *netto* effect van kunsteducatie op culturele participatie, wanneer je er rekening mee houdt dat de betrokkenen omwille van socialisatie in het ouderlijk milieu, dan wel door hun eigen intellectuele bedrevenheid tot de cultureel actieven zullen behoren? Om antwoord op die vraag te verschaffen, zul je de effecten van expliciete metingen van kunsteducatie in het onderwijs moeten afzetten tegen het effect van controlevariabelen die de culturele activiteit in het ouderlijk milieu indiceren, de culturele activiteit van de betrokkenen voordat de kunsteducatie begon en hun meer algemene intellectuele vaardigheden. Dat klinkt eenvoudig, maar het is toch een tamelijk complexe zaak om hier een sluitend onderzoeksdesign bij te verzinnen.

Cultivatie

Met het vaststellen van een netto effect van kunsteducatie op culturele participatie zijn we er echter nog niet. Er zijn belangrijke verdere vragen te stellen over de condities waaronder zulke effecten in meerdere of mindere mate zullen optreden en de mate waarin ze zullen beklijven. Een veel gehoorde redenering over de condities waaronder effecten van kunsteducatie optreden, houdt in dat deze met name zullen bestaan in situaties waarin een leerling al goed is voorbereid op dit onderwijs en de instructie - met een bijbels woord - 'op goede bodem valt'. We benoemen dit idee ook wel met het woord 'cultivatie'. Cultivatie kan in meer dan één vorm optreden, maar het meest voor de hand ligt, dat het effect van kunsteducatie vooral naar voren treedt bij leerlingen die van huis uit al met kunst vertrouwd zijn, zoals je met name zou kunnen aflezen aan de culturele opvoeding die men via het ouderlijk milieu uit heeft meegekregen. Een parallelle veronderstelling is dat groepen die van huis uit niet vertrouwd zijn met kunst en cultuur juist weinig zullen opsteken. Dat zou zich kunnen uitstrekken naar personen die zelf niet aan hoger onderwijs en hogere vormen van voortgezet onderwijs hebben deelgenomen, en ook tot kinderen van laagopgeleide ouders, in het bijzonder allochtone ouders.

In de onderzoeksschool ICS (Interuniversitair Centrum voor Sociologie, een samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Groningen, Nijmegen en Utrecht) bestaat een lange traditie van onderzoek naar culturele participatie, die in veel opzichten van de grond is gekomen met het onderzoek van Wippler (1968) naar determinanten van het vrijetijdsgedrag. Wippler wees primair de opleiding zelf aan als determinant van 'cultureel-participerend vrijetijdsgedrag', maar in dezelfde tijd wees het onderzoek van De Jager (1967) erop dat het ouderlijk milieu een meer doorslaggevende rol speelde, althans bij het door hem

bestudeerde klassieke-concertbezoek. Geen van beiden ging in op de rol van kunsteducatie in het onderwijs. Het onderzoek naar culturele participatie werd binnen het ICS voortgezet mede door de bijdragen van Knulst, die in 1995 in dit verband het bijzonder hooglerschap Kunsteducatie en Culturele Participatie aanvaardde.

Eerder onderzoek naar (lange-termijn)effecten van kunsteducatie werd gerapporteerd door Ranshuysen & Ganzeboom (1993). Dit onderzoek had betrekking op de effecten van kunsteducatie in het lager onderwijs, en wel in het bijzonder de effecten van de Kunstkijkuren en de Muziekluisterlessen die sinds de jaren vijftig in het Amsterdamse *lager* onderwijs gegeven zijn. Ondervraagd werden ruim duizend oud-leerlingen (ten tijde van het onderzoek tussen 21 en 40 jaar oud), waarvan een deel op scholen had gezeten die aan deze vorm van kunsteducatie deelnamen en een deel niet. Deze twee groepen werden met elkaar vergeleken op het gebied van hun actuele culturele participatie. Als controlevariabelen werden opgenomen de culturele activiteit in het ouderlijk milieu, zowel afgelezen aan de gerapporteerde culturele activiteit van de ouders als aan de culturele activiteit van een broer of zus. Ranshuysen & Ganzeboom (1993) vonden voor de groep met de kunsteducatie-ervaring significant meer culturele participatie op latere leeftijd dan voor de controlegroep. Hun verdere analyses lieten zien dat er geen sprake was van cultivatie; integendeel, juist kinderen van lager opgeleide ouders en allochtonen leken wat meer profijt van de kunsteducatie te hebben dan anderen. Het Amsterdamse kunsteducatieprogramma 'compenseerde' ervaringen die veel leerlingen in hun ouderlijk milieu gemist hadden.

Alternatieve interpretatie

Het positieve resultaat voor het Amsterdamse kunsteducatieprogramma was nogal verrassend, gezien het feit dat het hier om een betrekkelijk extensieve vorm van kunsteducatie ging en het voor de betrokkenen zo lang geleden was dat zij dit onderwijs genoten. Een zwakte in het design was overigens wel dat voor de vaststelling van de deelname aan kunsteducatie moest worden afgegaan op de latere mededelingen van de respondenten. Het bleek niet meer mogelijk om achteraf na te gaan welke scholen wel en welke niet en in welke jaren aan de kunstlessen hadden meegedaan. Het effect had dus betrekking op oud-leerlingen die zich *herinnerden* dat ze mee hadden gedaan, in vergelijking met leerlingen die zich dat niet herinnerden. Het uit het onderzoek geschatte percentage deelnemers aan de kunsteducatieprogramma's bleef achter bij de verwachtingen van de Amsterdamse experts op dat gebied. Een mogelijke alternatieve interpretatie van het resultaat is daarom dat het vooral de later cultureel actieven zijn die zich deze lessen nog herinneren.

Experimentele eindexamens

Nagel et al. (1996) deden onderzoek naar effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs, met name effecten van de eindexamens kunstzinnige vorming die in de periode 1975-1985 zijn gehouden. Anders dan bij het Amsterdamse primaire onderwijs ging het hier om kunsteducatie waarvoor men zichzelf moest aanmelden. De selectiviteit daarvan maakt het moeilijker om een evaluatie van het netto effect van de eindexamens te geven. Scholieren die zich voor het examen aanmelden, zijn immers waarschijnlijk van huis uit of uit zichzelf al cultureel actiever dan andere leerlingen, en hoe kun je dan zien wat de lessen voor en voorbereiding van het eindexamen aan extra's opleveren? In het onderzoek werd gepoogd de selectiviteit onder controle te houden, zowel door naar de activiteit van ouders en broers/zussen te vragen, als door retrospectief te vragen naar de activiteit van de betrokken scholieren voorafgaand aan de keuze van het eindexamenprogramma. De resultaten waren positief voor de stelling dat kunsteducatie echt wel wat uitmaakt. Ook gemiddeld 15 jaar na het eindexamen waren de betrokken scholieren nog cultureel actiever dan jaargenoten die niet aan het eindexamen in de kunstvakken hadden deelgenomen.

Gekleurde herinneringen

Welke conclusie men aan deze resultaten kan hechten, hangt natuurlijk opnieuw af van de overtuigendheid van het onderzoeksdesign. Was het in het Amsterdamse onderzoek in het lager onderwijs geen zaak van de individuele leerling of deze zich aanmeldde voor kunsteducatie en in het voortgezet onderwijs onderzoek wel (dat is een zwak punt), in de tweede studie beschikten we over een veel hardere indicatie dat de studenten ook inderdaad hadden deelgenomen en ging het om een veel intensievere en langduriger vorm van kunsteducatie. Daar staat tegenover dat ook hier moest worden afgegaan op subjectief gekleurde herinneringen van de respondent, met name over diens niveau van culturele participatie voorafgaand aan de keuze van het examenpakket. De meest plausibele richting van de vertekening is echter dat de proefgroep te hoog opgeeft van haar eerdere cultuurdeelname en dit maakt het resultaat des te sterker.

CJP-onderzoek

Een derde onderzoek naar kunsteducatie en culturele participatie is pas kort geleden afgesloten en betreft de effecten van de gratis verstrekking van CJP-kaarten aan scholieren in de vierde klas van het voortgezet onderwijs in acht middelgrote steden (Ganzeboom et al. 1999). De hierna volgende gegevens zijn ontleend aan het onderzoeksrapport.

In september 1998 begon de Stichting CJP met ondersteuning van het ministerie van OCW in acht middelgrote steden in Nederland een proef met gratis verstrekking van een CJP-kaart

aan leerlingen van de vierde klassen van het voortgezet onderwijs (alle niveaus). Het doel van deze proef was om te bezien of zo'n verstrekking een impuls zou geven aan de culturele participatie van de betrokken scholieren. Dit is vooral een belangrijke vraag in verband met de inrichting van het tweede-fasevak CKV1, waarbij bezoek aan culturele instellingen een vast ingrediënt van de lessen zal gaan vormen.* Dat zal voor de betrokken scholieren en/of hun scholen aanzienlijke kosten met zich meebrengen die mogelijk het succes van CKV in de weg kunnen staan. De vraag van het onderzoek was of prijsreductie, in de vorm van een CJP, deze hinderpaal kan wegnemen.

Uit eerder onderzoek was al bekend dat jongeren die *vrijwillig* een CJP hebben aangeschaft, aanzienlijk vaker van cultureel aanbod gebruikmaken dan anderen (Nagel & Ganzeboom 1995). Dit is ook het geval wanneer men rekening houdt met de cultureel actievriendelijke milieus waaruit deze leerlingen afkomstig zijn. In dit eerdere onderzoek is naar voren gekomen dat CJP-ers gemiddeld ongeveer twee keer zo vaak kunst en cultuur bezoeken dan hun leeftijdgenoten zonder CJP (Nagel & Ganzeboom 1995). De vraag is nu of een vergelijkbaar effect optreedt wanneer jongeren zich niet zelf voor het CJP aanmelden, maar het hun wordt gegeven.

Hoewel opgezet als een experiment, voldeden de omstandigheden van het onderzoek in feite niet helemaal aan de vereisten daarvoor. In een zuiver experiment zou men de cultuurdeelname van een *random* gekozen groep CJP-ontvangers willen vergelijken met een *random* groep die geen CJP heeft ontvangen. Zo'n zuiver experiment was in dit geval niet mogelijk, omdat het CJP binnen de betreffende gemeenten aan alle leerlingen van de vierde klassen is verschaft. Om in deze situatie een zo zuiver mogelijke vergelijking te construeren, werd gebruikgemaakt van het volgende onderzoeksdesign:

- de effecten van CJP-verstrekking werden vastgesteld door vergelijking van een voormeting (T0) en een nameting (T1);
- als controlegroepen zijn leerlingen uit de derde en (soms, indien aanwezig) vijfde klassen van de betrokken scholen ondervraagd;
- om de situatie van randomisering van experimentele en controlegroepen zo goed mogelijk te benaderen zijn op T0 de sociale en culturele achtergronden van de betrokken leerlingen uitvoerig geïnventariseerd, zodat eventuele vooraf bestaande verschillen tussen CJP-ontvangers en niet-CJP-ontvangers zo goed mogelijk gecorrigeerd kunnen worden.

Door het tegelijkertijd toepassen van verschillende vergelijkings- en controlemogelijkheden kan de situatie van een zuiver experiment zo goed mogelijk benaderd worden.

* CKV1 is per 1 september 1999 ingevoerd op alle scholen voor havo en vwo, terwijl mogelijk een jaar later invoering van een soortgelijk vak op vbo/mavo zou volgen. In het jaar van het experiment werd CKV1 reeds (experimenteel) ingevoerd op een aantal scholen, waaronder enige scholen die betrokken zijn in ons onderzoek.

Gedurende de voormeting in september 1998 (T0) zijn in 69 schoolklassen in 23 scholen in acht gemeenten alle leerlingen groepsgewijs schriftelijk ondervraagd. Dit leverde bruikbare gegevens op over 1521 scholieren. De nameting (T1) is verricht na zes maanden, in maart 1999, en wel door een telefonische herondervraging. Het werd daarbij niet nodig geacht om alle leerlingen weer te benaderen; er kon volstaan worden met een steekproef. Hiertoe werden 1245 adressen uit het oorspronkelijke bestand getrokken. Hiervan werden 893 leerlingen (72%) feitelijk opnieuw bereikt.

In de analyse van de gegevens is een vergelijking gemaakt tussen drie groepen leerlingen. OUD: leerlingen die reeds voor aanvang van het experiment over een CJP beschikten door hun directe aanschaf. Dit betrof circa 19% van de totale groep. Ook zijn hierbij gerekend leerlingen buiten CJP-klassen die in de loop van de onderzoeksperiode een CJP aanschafden.

NIEUW: leerlingen die door het experiment in september 1998 gratis de beschikking kregen over een CJP-kaart. Dit betreft ruim 53% van de totale groep. Hierbij zijn ook gerekend de leerlingen in CJP-klassen die om de een of andere reden geen CJP hadden ontvangen, maar er in de loop van het jaar zelf een aanschafden.

GEEN: leerlingen die niet over een CJP-kaart beschikken. Dit is 28% van de proefgroep. (Leerlingen die een CJP hadden verkregen via een andere regeling - bijvoorbeeld bij het openen van een bankrekening - zijn bij de analyse buiten beschouwing gelaten.)

Het eenduidig toedelen van de leerlingen aan een van de drie groepen bleek niet triviaal. Tabel 1 bevat meer details over de criteria die zijn gebruikt om te beslissen hoe een leerling moest worden ingedeeld.

Tabel 1

Samenstelling van experimentele en controlegroepen

GEEN (N = 237)

- Zit niet in een CJP-klas
- Geeft op T0 en T1 aan geen CJP te bezitten
- Komt niet voor in de CJP-administratie

OUD (N = 114)

- Zit niet in een CJP klas
- Geeft op T0 aan een CJP te bezitten

NIEUW (N = 486)

- Zit in een CJP-klas
- En komt voor in de CJP-administratie met aantekening 'OCW'
- Of geeft op T1 aan vanaf ongeveer een half jaar een CJP te hebben

of:

- Zit in een CJP-klas
- En geeft op T1 aan dat men in het afgelopen halfjaar een CJP heeft verworven.

N.B. Een groep van 46 ondervraagde scholieren die hun CJP verkregen hadden uit andere speciale acties (bijvoorbeeld bij het openen van een bankrekening) is - gezien hun hybride status - uit de analyse weggelaten.

De verwachting was nu dat de groep OUD zowel op T0 als T1 cultureel actiever zal zijn dan de groep die GEEN CJP heeft. Op T0 zal er geen verschil zijn tussen NIEUW en GEEN. De hamvraag is of op T1 de groep NIEUW in de buurt van de groep OUD is gekomen.

Om deze verwachtingen te kunnen toetsen is de culturele participatie van de leerlingen op zowel T0 als T1 zeer uitvoerig geïnventariseerd. Daartoe zijn in eerste aanleg vragen gebruikt die ook gesteld worden in het landelijke *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek* van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Omdat in deze vragen niet naar een specifieke context wordt verwezen, noemen we ze de algemene vragen. Verderop in de vragenlijst zijn deze vragen nog eens gesteld, maar nu met toespitsing op lokaal bezoekgedrag. Lokale vragen zijn in een andere vorm nog eens gesteld door aan de leerlingen de namen van lokale podia en accommodaties voor te leggen om aan te geven welke zij daarvan precies bezocht hadden in het afgelopen halfjaar.

Tabel 2

Indicaties van serieuze cultuurparticipatie van leerlingen

Algemene (AVO) vragen naar bezoek afgelopen 12 maanden

V2	Toneelvoorstellingen van beroepsgezelschappen
V4	Cabaret
V6	Concert van klassieke muziek
V10	Balletvoorstelling van een beroepsgezelschap
V14	Museum in Nederland

Lokale vragen naar bezoek afgelopen halfjaar

V50b	Museum
V50c	Toneel
V50d	Cabaret
V50e	Dans / Ballet
V50f	Musical
V50h	Klassiek concert

Lokale instellingen voor serieuze cultuur: bezoek afgelopen halfjaar

Verschillende hoeveelheden per plaats.

Bron: Nagel & Ganzeboom, Datadocumentatie 'School en Cultuur', vragenlijst 1998/1999.

Tabel 3

Indicaties van populaire cultuurparticipatie van leerlingen

Algemene (AVO) vragen naar bezoek afgelopen 12 maanden

V8	Populaire muziek, pop, jazz, musical of pop-opera
V12	Bioscoop
V16	DJ/VJ-evenement of dance party
V18	Jongerenmanifestatie

Lokaal bezoek afgelopen halfjaar

V50a	Film
V50g	Popconcert

Instellingen voor populaire cultuur: bezoek afgelopen halfjaar

Verschillende hoeveelheden per plaats.

Bron: Nagel & Ganzeboom, Datadocumentatie 'School en Cultuur', vragenlijst 1998/1999.

Bij analyse blijken de antwoorden op al deze vragen in hoofdzaak uiteen te vallen langs twee dimensies (tabel 2-3). Aan de ene kant is er een groep 'serieuze cultuurvormen', waaronder met name museum, theater, klassiek concert, ballet en musical vallen. Leerlingen die

aan een van deze vormen deelnemen, nemen met grotere waarschijnlijkheid ook aan een van de andere opgesomde vormen deel. Onder de serieuze cultuurvormen is overigens het museum veruit het meest bezochte, de andere worden veel sporadischer bezocht. Tegenover de serieuze cultuurvormen staat een groep van populaire cultuurvormen, met in het bijzonder de veel bezochte bioscopen en popconcerten als onderdelen. Bezoek aan serieuze cultuur en bezoek aan populaire cultuur zijn overigens geen concurrenten; het betreft hier niet een keuze tussen twee alternatieven, er zijn ook veel leerlingen die naar beide gaan. Dat de gegevens langs deze twee dimensies uiteenvallen, treft voor het onderzoek naar effecten van kunsteducatie en het gratis verstrekte CJP als stimulerende maat-regel; hierbij is het met name te doen om bevordering van bezoek aan serieuze cultuurvormen, niet aan populaire cultuurvormen.

Tabel 4

Determinanten van SERIEUZE culturele participatie (gemeten in percentielscore). (A) Bruto verschillen experimentele en controlegroepen. (B) Na constant houden van controlevariabelen. (C) Na ook constant houden van eerdere participatie

	Voormeting		Nameting		
	A0	B0	A1	B1	C1
Vergelijkingsgroepen					
GEEN	.49	.50	.44	.45	.45
oud	.09 (2.0)	.06 (2.1)	.13 (4.1)	.11 (3.8)	.09 (3.3)
NIEUW	.00 (ns)	-.01 (ns)	.07 (3.1)	.06 (2.6)	.06 (3.0)
Controlevariabelen					
Niveau opleiding		.05 (5.8)		.07 (8.0)	.05 (6.2)
Vrouw		.04 (2.0)		.01 (ns)	.01 (ns)
Leerjaar		-.01 (ns)		-.01 (ns)	-.02 (ns)
Allochtoon		-.00 (ns)		.01 (ns)	.01 (ns)
Cultuur ouders		.34 (10.1)		.26 (7.6)	.14 (4.1)
Bewoner kern		.10 (5.7)		.05 (2.5)	.01 (ns)
Participatie op TO					.36 (10.8)
adj R2	0.1%	22.9%	3.0%	20.4%	30.3%

Alle controlevariabelen zijn gecentreerd (rondom 0), zodat de intercept van de vergelijking betrekking heeft op de verwachte waarde van de referentiegroep (GEEN). T-waarden tussen haakjes.

Tabel 4 geeft drie regressiemodellen voor bezoek aan serieuze vormen van cultuur. De verschillende indicatoren (algemeen, lokaal, toegespitst op lokale met name genoemde instellingen) zijn daartoe in een vergelijkbare meeteenheid uitgedrukt, die tenslotte (via percentiel-scores) zijn gesommeerd en uitgedrukt in een metriek tussen 0 en 1. Hierbij wordt 0 toegekend aan de minst actieve leerlingen in onze steekproef, en 1 aan de meest actieve. De score geeft aan hoe groot het percentage scholieren is dat minder actief is dan betrokkene (iemand met een score van .90 behoort dus bij de 10% meest actieven). Er worden drie modellen geschat. In model A kijken we naar de *bruto* verschillen tussen de drie groepen. OUD en NIEUW worden vergeleken met GEEN, die de weggelaten groep (referentiegroep) vormt. De coëfficiënten voor OUD en NIEUW geven aan wat het verschil is met GEEN. Een T-waarde van groter dan 2 geeft aan dat het verschil statistisch significant is. Model B voegt een aantal controlevariabelen toe, met name met het oogmerk om te kunnen onderzoeken onder welke omstandigheden een eventueel effect vooral optreedt. In model C wordt de belangrijkste controlevariabele toegevoegd, namelijk de serieuze culturele activiteit voor uitreiking van de gratis CJP's een half jaar voor de tweede ondervraging.

In tabel 4 kunnen we zien dat bij de nulmeting de leerlingen die toen al over een CJP beschikten, in culturele participatie uitstaken boven de andere twee groepen. Dit is niet verwonderlijk en komt overeen met de resultaten van Nagel & Ganzeboom (1995). Leerlingen die zelf een CJP hebben aangeschaft, zullen vanzelfsprekend cultureel actiever zijn dan leerlingen die dit hebben nagelaten; het bewijst allerm minst dat de culturele activiteit het gevolg is van stimulansen die het CJP daartoe biedt. De groepen GEEN en NIEUW verschilden op T0 niet significant van elkaar. Dit betekent dat de opzet van het onderzoek die van een gerandomiseerd experiment tamelijk goed benadert, zelfs zonder controlevariabelen. Uit de effecten van de controlevariabelen op T0 leren we dat serieuze cultuurparticipatie sterk samenhangt met de culturele activiteit van de ouders en vervolgens met de hoogte van de opleiding van de leerling. Ook doet de woonplek van de leerling er nogal toe: wie buiten de plaats van het onderzoek woont, is aanzienlijk minder actief dan degenen die in de acht woonkernen zelf woonachtig zijn. Merk op dat de allochtonen (!), vrouwen, en leerlingen uit hogere leerjaren nauwelijks cultureel actiever zijn dan autochtonen, respectievelijk mannen en leerlingen uit lagere leerjaren. Als we eenmaal weten op welke schoolniveau de leerlingen zitten, hoe cultureel actief hun ouders zijn en of ze in de kern wonen, doen de andere achtergrondkenmerken er weinig meer toe.

Blijkens model A zijn op T1 de cultuurparticipatiescores van de experimentele groep NIEUW, die zes maanden eerder de gratis CJP's kreeg uitgereikt, significant hoger dan van de controlegroep. Het effect is niet buitengewoon groot (7 percentiepunten), maar statistisch significant verschillend van de controlegroep. Opmerkelijker is misschien nog wel dat ook

de groep OUD, die reeds eerder beschikte over een CJP, de deelname in verhouding tot de controlegroep vergroot heeft. In model B-C wordt nagelopen hoe deze verhoudingen zich wijzigen bij het constant houden van de controlevariabelen, respectievelijk de eerder gemeten participatie op T0. Het verschil tussen GEEN en NIEUW wordt daarbij iets kleiner, terwijl - met name na constant houden van de eerder gemeten participatie - de voorsprong van de groep OUD die reeds in september over een CJP beschikte, ook wat kleiner is geworden. Dat laatste is niet zo verwonderlijk; verwonderlijk is eigenlijk wel dat er überhaupt nog een effect van OUD is, na het constant houden van de eerdere participatie. Het betekent dat de oude CJP-bezitters hun voorsprong tijdens het schooljaar verder hebben uitgebouwd. Het is mogelijk dat dit komt omdat een deel van deze scholieren zijn CJP-pas kort voor aanvang van het onderzoek had aangeschaft.

Tabel 5

Determinanten van POPULAIRE culturele participatie (gemeten in percentielscore). (A) Bruto verschillen experimentele en controlegroepen. (B) Na constant houden van controlevariabelen. (C) Na ook constant houden van eerdere participatie

	Voormeting		Nameting		
	A0	B0	A1	B1	C1
Vergelijkingsgroepen					
GEEN	.48	.49	.50	.51	.51
OUD	.09 (2.8)	.08 (2.5)	.05 (1.5)	.04 (1.1)	-.01 (ns)
NIEUW	.01 (ns)	-.00 (ns)	-.01 (ns)	-.02 (ns)	-.02 (1.1)
Controlevariabelen					
Niveau opleiding		-.02 (2.1)		-.01 (ns)	-.00 (ns)
Vrouw		.00 (ns)		.02 (ns)	.01 (ns)
Leerjaar		.03 (1.4)		.03 (ns)	.02 (ns)
Allochtoon		.02 (ns)		.03 (1.0)	.01 (ns)
Cultuur ouders		.21 (5.6)		.19 (5.0)	.01 (2.1)
Bewoner kern		.03 (1.5)		.04 (2.2)	.03 (1.6)
Participatie op T0					.51 (14.3)
adj R2	1.0%	1.9%	1.9%	3.6%	36.0%

Alle controlevariabelen zijn gecentreerd (rondom 0), zodat de intercept van de vergelijking betrekking heeft op de verwachte waarde van de referentiegroep (GEEN). T-waarden tussen haakjes.

Tabel 5 laat dezelfde modellen zien voor de percentielscores die deelname aan populaire culturele activiteiten (film, popmuziek, jongerenmanifestaties) uitdrukken. De samenvatting van deze getallen kan kort zijn. Hoewel de groep die reeds over een CJP beschikte voor het experiment (OUD) ook bij deze vormen van culturele participatie iets actiever is dan de controlegroepen, heeft de gratis toekenning van een CJP geen enkel effect op deze deelnamevormen. Het gunstige CJP-effect beperkt zich tot serieuze kunst en treedt niet op bij populaire cultuurvormen. De muze wordt blijikbaar toch niet zo mild opgevat als Knulst (1996) vreesde.

Eenduidig antwoord

Het antwoord op de onderzoeksvraag over het effect van CJP in het onderzoek was een eenduidig JA. Gratis verstrekking van het CJP aan circa 16-jarige scholieren die eerder nog niet over een CJP beschikten, levert als resultaat dat deze scholieren vervolgens frequenter kunst en cultuur (zeggen te) bezoeken dan scholieren in de vergelijkingsgroep die geen CJP hebben (gekregen). De stijging van bezoek bleek beperkt tot serieuze vormen van kunst en cultuur en deed zich niet voor bij populaire vormen waarbij ook over het algemeen geen CJP-korting is gegeven. Dit patroon maakt het zeer aannemelijk dat we hier met een authentiek CJP-effect te maken hebben dat niet kan worden teruggevoerd tot een andere achterliggende factor. De culturele activiteit van de groep met verstrekte CJP's blijft niettemin achter bij de groep scholieren die zich reeds voor aanvang van het experiment zelf een CJP had aangeschaft, ook als rekening wordt gehouden met de andere sociale en culturele achtergronden van beide groepen.

Onderzocht is ook nog of het effect van de verstrekte CJP's afhangt van de sociale en culturele achtergrond van de ontvangende groep: is de uitwerking van de maatregel groter wanneer de groep om de een of andere reden meer geneigd is cultureel meer te participeren? Het antwoord op deze vraag is in vrijwel alle opzichten negatief: meisjes of jongens, allochtonen of autochtonen, uit een cultureel milieu afkomstig of niet, de positieve werking van de gratis CJP-verstrekking is steeds ongeveer hetzelfde. De sterkste differentiatie wordt aangetroffen tussen leerlingen die in de kerngemeente wonen en leerlingen die in de randgemeenten wonen. De leerlingen uit de kerngemeente lijken meer van het CJP te profiteren dan anderen. Ook lijkt het zo te zijn dat CJP-ontvangers in de hogere vormen van voortgezet onderwijs (havo, vwo) meer door het CJP gestimuleerd worden dan leerlingen van vbo en mavo. Over het geheel genomen is er weinig grond voor de 'cultivatietheze' die veronderstelt dat initiatieven als de gratis CJP-verstrekking vooral gunstige uitwerkingen hebben voor degenen die toch al een grote interesse in cultuur hebben.

CKV en de effecten van het CJP

Aan de hand van de gegevens van het CJP-onderzoek kunnen we ook iets zeggen over de mogelijke effecten die de invoering van CKV zal hebben op de culturele participatie van leerlingen. Hierover is door Ganzeboom & Nagel (1999) nog niet gerapporteerd. Acht van de 23 scholen in het onderzoek behoren namelijk tot de scholen die in het schooljaar 1998-1999 het vak al experimenteel ingevoerd hebben. Het betreft experimenten met CKV in het vierde leerjaar van havo en vwo. Een interessante vraag is nu of de leerlingen in deze klassen meer dan anderen in vergelijkbare omstandigheden deelnemen aan serieuze en populaire cultuur. Daarnaast zijn we natuurlijk geïnteresseerd in de vraag in hoeverre de verstrekking van het CJP juist in deze schoolklassen bevorderend werkt, maar deze vraag is moeilijk te beantwoorden doordat aan al de betrokken leerlingen een CJP is verstrekt en we hier dus niet over een controlegroep beschikken.

Tabel 6
Invloed van (experimenteel) CKV-1 onderwijs op participatie in serieuze cultuur

	Nulmeting		Nameting	
	B0	C0	B1	C1
Vergelijkingsgroepen				
GEEN	.50	.46	.45	.45
oud	.06 (2.1)	.05 (2.1)	.09 (3.2)	.09 (2.8)
NIEUW	-.01 (ns)	.00 (ns)	.06 (3.0)	.03 (1.4)
CKV		-.07 (2.3)		.143 (5.3)
Controlevariabelen (opgenomen in het model)				
Adj R2	pm 22.9%	pm 23.3%	pm 30.3%	pm 32.5%

In tabel 6 worden de patronen van participatie in serieuze vormen naast elkaar gezet voor leerlingen die in een CKV-klas zitten en anderen. Het betreft geselecteerde coëfficiënten uit een regressievergelijking als in tabel 4 en 5, met alle relevante controlevariabelen. We zien dat de CKV-leerlingen op T1 inderdaad significant meer in cultuur participeren dan niet-CKV-leerlingen, terwijl dat op T0 juist niet het geval was: de CKV-klassen waren bij de voormeting juist significant minder cultureel actief dan de controleklassen. Tegelijkertijd blijkt dat de hoofdeffecten van de CJP-experimenteergroepen in model C1 onder het kritieke niveau

van statistische significantie is gezakt en nominaal tot 3 procentpunten is teruggelopen. Het CJP heeft dus met name in de CKV-klassen de participatie in serieuze cultuurvormen bevorderd.

Hoopgevende verwachtingen

Evenals eerder onderzoek naar effecten van kunsteducatie op cultuurparticipatie van scholieren heeft het CJP-onderzoek geleid tot betrekkelijk hoopgevende verwachtingen over de nieuwe initiatieven die in het onderwijs worden ontplooid om de culturele participatie van leerlingen te bevorderen. Op grond van de resultaten mogen we verwachten dat de invoering van CKV en de ondersteuning die het ministerie daaraan geeft door middel van CKV-vouchers (in feite een uitbreiding van het CJP-experiment) de culturele participatie van de betrokken leerlingen zal vergroten - althans op korte termijn. De effecten van het CKV-onderwijs (in 1998-1999 deels in pilotvorm georganiseerd) wijzen ook in deze richting. De stimulerende effecten lijken zich bovendien niet te beperken tot groepen die traditioneel al in het voordeel zijn wanneer het om culturele participatie gaat.

Of deze conclusies zullen standhouden nu vanaf 1999-2000 CKV en de ondersteuning daarvan via vouchers en gratis CJP-pas niet als experiment, maar integraal wordt ingevoerd, blijft natuurlijk met onzekerheden omgeven. Het is denkbaar dat juist de voorlopersrol van de betrokken scholen en de extra aandacht die aan het CJP-experiment werd besteed, primair de aanleiding van het succes is. Ook is het denkbaar dat het uitsluitend om korte-termijneffecten gaat. Wat betreft de geconstateerde CKV-effecten kan men zelfs argumenteren dat korte-termijneffecten zoals hier gevonden, betrekkelijk triviaal zijn: de leerlingen zijn immers gedwongen om voor hun CKV-dossier in culturele activiteiten te participeren. De hamvraag is of ze dat nog zullen doen als ze hun verplichte dossier hebben gevuld.

CKV-volgproject

Om deze en andere vragen te beantwoorden heeft Cultuurnetwerk Nederland met financiering van het ministerie van OCW de onderzoeksschool ICS opdracht verleend om een CKV-volgproject in te richten waarin de culturele gedragingen van CKV-leerlingen in voortgezet onderwijs en controlegroepen gedurende drie jaren (2000, 2001, 2002) gevolgd zullen worden. Daarbij zullen we ook teruggaan naar de leerlingen die in september 1998 en mei 1999 voor het CJP-project ondervraagd werden, zodat voor deze leerlingen uiteindelijk een perspectief op ontwikkelingen gedurende drieëneenhalf jaar* ontstaat. Het treft daarbij dat we een groep leerlingen in onze steekproef hebben die al experimenteel aan CKV hebben meegedaan. Zij vormen niet alleen een belangrijke vergelijkingsgroep, maar zij zullen ook

* We houden de mogelijkheden open de betrokken leerlingen ook op langere termijn te volgen.

de eersten zijn over wier cultuurparticipatie we iets kunnen zeggen als zij niet meer voor het dossier telt. De eerste publicaties over het project in de vorm van een tussenrapport zullen nog in 2001 verschijnen (Ganzeboom et al. 2001).

Literatuur

- Ganzeboom, H. (1984)** Cultuur en informatieverwerking, een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur. Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht.
- Ganzeboom, H. (1989)** Cultuurdeelname in Nederland. Van Gorcum, Assen.
- Ganzeboom, H. (1993)** 'Instructie, milieu of selectie? Drie verklaringsmodellen voor latere cultuurdeelname.' In Scholen in kunst. Effecten van kunsteducatie op cultuurdeelname. LOKV, Utrecht.
- Ganzeboom, H. en L. Ranshuysen (1993)** Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de Kunstkijkuren en de Muziekluisterlessen in het Amsterdamse primaire onderwijs. Ministerie van WVC, Rijswijk.
- Ganzeboom H. en I. Nagel (1995)** Wat scheelt het CJP? Een vergelijking van CJP-houders en niet-CJP-houders in het Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1991. Stichting CJP, Amsterdam.
- Ganzeboom H. en I. Nagel (1996)** 'De invloed van ouders, school en buitenschoolse kunsteducatie'. In Cultuurdeelname in de levensloop. LOKV, Utrecht.
- Ganzeboom H. et al. (1996)** Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs. SCO-Kohnstammstituut, Amsterdam.
- Ganzeboom, H. en I. Nagel (1999)** Het CJP en cultuurparticipatie van schoolgaande jeugd. Evaluatie van een veldexperiment in acht gemeenten. Stichting CJP, Amsterdam.
- Ganzeboom, H. et al. (2001)** Tussenrapportage CKV Volgproject. Te verschijnen.
- Graaf, P. de (1987)** De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen. ITS, Nijmegen.
- Jager, H. de (1967)** Cultuuroverdracht en concertbezoek. Stenfert Kroese, Leiden.
- Knulst, W. P. (1989)** Van vaudeville tot video. Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig. SCP, Rijswijk.
- Knulst, W. P. (1995)** Podia in een tijdperk van afstandbediening. Onderzoek naar achtergrond van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig. SCP, Rijswijk.
- Knulst, W. P. (1996)** De milde muze. Een beschouwing over het telkens terugkerend pleidooi voor een tolerant kunstbegrip. LOKV, Utrecht.
- Niehof, J. (1997)** Resources and social reproduction. KUN, Nijmegen.
- Wippler, R. (1968)** Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag. Van Gorcum, Assen.

